

HISTORIER PÅ GAMMALT RIALAMÅL

Upptecknade av GUST. VENNBERG

Om arbetskärar o stärka kärar

De e fäll sant som döm gamla påstår ätt e a vure likare fölk för i väla både te arbete å te stå ut me de ena å de andra.

Då var e te slå värt ivige grässtrå för and, å de feck en åll på me om kvälla å nättå när e va svalare å gräse va daggvått, för annars sku en allri ha stått ut te gå me lien hela slåtta. På daga var e te räfsa för and å välma å kör in, så på den tin feck en lär-se te arbete. Di va inte gamla varken pöjkar eller jänter, när di feck börja vara me å göra gagn, å inte vet ja om di mådde någe sämre för de. Men nog var e pågällt för en töcken där pöjke, som inte adde gått å lest, te gå me lien å följ me döm som va fullkomliga arbetskärar.

Då var e vanligt ätt kvinfölka rusta tell mat utåv de bästa söm fanns, å så kom döm ut te slåtterfölke me aftavale om e va på kvälln eller me möravale om e va bittige på möron di slog.

På jett ställe var e en töcken där halvväxter pöjke me å slog, å han va så oskaplit trötter när di sku sta å eta, så an öste grötskeda innanför skjorta iställe för i munn. Sjen gruva an se ätt an adde bränt opp se på gröten, å fölke ällde i-n dricka å kaller mjölk, men an bara gruva se ätt e brände värre. Te slut feck döm si ätt gröten adde komme innaför skjorta på pöjken.

Ja, på den tin var e inte ont om slåttertävlingar, fast de inte va nögen prisutdelning. De va mycke joparbete i bya, å de va fråga om ocken som va likist å vatt först me arbetena, sist var e ingen som villa bli. De va sömliga som adde tongt för te slå, fast de kunn vara starka kärar, å döm stog se en sliting, om döm kom framför jenn som adde lätt för-e. Då kunn an följ ette hack i häl så ätt an ögg åv libande för den som geck framför, om an villa vara riktit knekliger, för på den tin var e vanlit te ha liband utåv rötting å inte åv järn.

Di tala om ätt e var en lifflänning, som adde rymt it över östersjön, å an sku ha vure oskapli styver me lien, men fölke skylla på ätt an adde så bra lia. När lifflänningen feck öra de prate så kasta an lien ifrån se, å så sa an: »slå nu pra lia, slå nu pra lia. Allihop skriker döm om pra lia, men ingen talar om pra kär».

Men skogsarbete de va-an inge vaner ve, uta bonn feck löv te säg för-n allting: »Du ska börja å kvista i storändan, å så gå på tells du kommer te lilländan.» Men an va sö dummer så an fråga bonn: »Anders, ocken e storändan?»

Ja kära adde nog värsta ärbete me slåtta på den tin, för de var inte fullt så strängt ärbete me skerninga, fast de va te skera vart ivige sästrå för and. Å kvinnfölka sku förstås vara me om både de ena å de andra.

Först mätta di gå å »slö ut» listränga me räfserna så de sku törka bättre, å sjenn var e te räfs ijop i breder när e var völmört, för e fandens inga ästräfser på den tin, uta de va te räfsa alltijop för and, tell å me ätt di lāsste på lassa me räfserna, tala döm gamla om. Men de va fäll mäst töcke där självväxt ängsö som va lätt, för klöver fandens inte då.

Var e bra me jålp så geck-e unna me öbårgninga då me, å på stora gålar så feck e löv te vara mycke fölk i slåtta. De va te böd-opp både antverkare å backstusittare, som bodde på egera, om di va arbetsföra å kunna göra någe gagn. I bya mätta di slå på jenn gång så ätt di sku få bårgat på samma gång för betningas skull, för då adde di jola teg om teg i smålötter. Då var e frågan om te kom ut i tid te slåtta, å döm jålpkårar som va likast me lien villa di åt allijop.

De va på jett ställe som di sku ut bittige å slå, men di såg ätt de geck fölk in å ut i grannasgåln, å då tänkte di ätt e inte va någon breska; men de va bara grannasgubben söm jeck kvar jemma för te lura döm.

Sjenn när di kom ut på ånga, så adde döm andra nära på alvslaje men då vatt e bröttom för döm som kom sist. Då tog di skræddarn söm va jålpkår imilla se, tala di om, för an va nte så vaner an, å sjenn slog di så oskaplit så di hannt opp döm andra å annt om döm me. Men när di sku dricka, så mätta skræddarn kasta se på marka, för an skjålvde så ätt an kunna inte åll i dricksflaska annars.

Når di sku slå Kongsångerna ve Oppsåli var e oskaplit mycke fölk oppböda från flera kjörksocknar, tala di om, å de va inte så gött för döm te kom överens. Jenn gång va förkårn så oråttviser, så an geck ut å slog båra en liten rundel mitt på ånga, å då feck döm andra gå längre å längre me sina slag så ettekårn feck gå flera fjålingsväg. Men då geck e så tell så ettekårn ögg uve åv förkårn inna e vatt kvåller, för an va så oråttviser. Men dedår sku fäll a (h)ånt mycke långt tebaks inna fölke adde blive så opplysta.

Nu ar opplysninga stige å di kan göra mycke söm di inte kunna för. Men fölke ar nog inte blitt likare för de, å så stårka kårar finns

de inte nu söm e fanns på den tin, som t. ex. Ringbopilten¹ å Svartstubb-Jan, som adde så oskapliga kråppskrafter.

Ringbopilten var inte stor te växten, men an var undersättsiger. Jenn gång så våga an² me en andlare ätt an sku kunna bär jem e tunna salt på ryggen, fast e räckte nog tell en fjälingsväg te gå. An sku få saltsäcken om an kunna bär jem en uta te vila, å andlarn skicka me en kär som sku si ätte så de geck rätt tell. Men när di adde gått alva vägen unjefär så börja Ringbopilten plocka lingen i en skogsbacka me saltsäcken på ryggen, å då lessna den andra te följ me-n längre, uta an geck jem å tala om för andlarn ätt an adde förlora. Men dedär adde Ringbopilten rekna ut, för an örka inte gå längre uta te vila, när an börja plocka lingen.

Svartstubb-Jan va en storväxter kär å oskaplit axelbreder, tala döm om som adde sitt en. När an byggde stuga oppe ve Svartstubben så lär an a bure jem varjenda stock. Sjen skaffa an se en liten äst, men när ästen inte rådde me lasse i backa så spände an ifrån-en, å så drog an lasse själver.

Svartstubb-Jan adde långt ätte umöre, men när an vatt oppför-ärjad så va an oregeliger. Jenn gång geck an me polisen govilligt in i finka när e va markna i Tälje, men an vart int länge där, för an satt ryggen mot döra å tog me se både dör å dörkarm å trappa ända ut på törje.

Ja de e många berättelser om den där Svartstubbarn å anses stjärka. Jett tag vatt e skogsbrann på Malmen, å an va besvära för ätt e sku bli anses fel söm adde släppt jelln³ lös. Då rev an opp fjörty par nystängder baddvijärsgål i stöten, å när an sku ugga branngätera så ögg an in yxa i trä ända te skafte i vart ugg.

Men värsta tage som an gjol, de va fäll när an bar in e stor asp i Beatebergs såga för jett stop brännvin. Ja tror di sa, ätt e måtta våra åtta man te lyft opp aspa så an feck na på axla, å när an lag ner na så var e nära på ätt ela såga ramla ikull.

Men an förlöft se nog den gången, för senn vatt e allri samma kär mer utäv en, å te slut vatt an så usliger så an kunna inte bära så mycke som en fjäling potatis. Ja, nog jol-an ylla åt se många gånger. Brodern anses va starker an me, men an nyttja stjärka på annat vis te arbeta å rekna ut, så an vatt välbärgader te slut fast-an adde fött opp en åtta-nie barn. An odla mycke på jemmandeln söm an feck me gumma, så ätt nu är-e två duktiga jemman iställe för jett, å barna anses vatt ärbetsamma å duktiga människjer. Svartstubb-Jan var gifter an me, men an adde inga barn ätter se.

¹ Rimbo-.

² slog vad.

³ elden.

Fadern tell di där bägge brödra adde fattit. An va törpare å adde flera barn, men an tyckte bäst om Jan för ätt an va så stärker. Jerker var-e inge me, bruka an säga, men si Janne an tölde ve en träs-must⁴ an.

Om Anders Pärsa i Jalsboda, å Jan Petter Lövgren, som kom ut i Finska krige

Ge-me-si, de va 1836 som lannsmeteri jeck på Ikeby ineger. Då kom e dit en lannsmetare som jette Hållst. En trasselank var e å en orättviser jenn. Där öllt-an på i tie år å allri måtta e bli färdit.

Tog muter å delte orätt jol-an me, så ätt somliga vatt lidande å feck mycke sämre lötter⁵ än di sku have.

Jalsboda e en gål för seg utom byn, men de örde dit i mantalsrekn-ninga ätte gammalt. De låg i Östermillagåls mantal inna de vatt utbryte, å på de sätte kom de me i delninga.

Mena Pär Zakrissa stog för, va e nog ingen brist ve Jalsboda, för an va en arbetsammer å förståndiger kär. Sju barn adde-an te föd-opp, men an såg inte ut te ge om e, duktit va e för döm ändå.

Var jenda öst slakta Pär Zakrissa en oxen å lag i salte. De va bra te kjännas ve sjenn på vintern, när skogskiörninga börja å de sku läggas masäckar åt fölke.

Farmor mi kunn tal om e, för ho bruka var där å jälpa mor Zakrissa me färskmaten, å så va ho där när di bryggja å baka te julerna me å jälpredde döm.

Mor Zakrissa va inte så redande åv se: lite klen i uve adde o vure för jämnan, men svårare var e inte än ätt ho skjötte de ho sku, å usälle stog o för ända te åre inna o dödde.

Sju barn adde di som sagt var, tri pöjkar å fyra flicker. Jerker va äldst, Anders däreft å Jan va den yngsta åv pöjka. Utåv flickerna va Anna gamlist, sjenn va e Stina å Greta å Kajsa, ho som vatt svagsint.

Anders va den bästa åv brödra, de va en beskeliger kär. Men när an va elt onger så skrevs an ut te lansvärnsman, å sjenn kom an allri tebaks mer. De visste ingen om an sjönk eller flöt, för di feck allri ör åv en. Om an kom ut i krige å vatt skjuten eller om an dödde dessförinna de va di lik kloka på te börja me.

I Gustav den fjärdes tid var-e som lannsvärn geck, å från den här sockna va e många som kom ut, men de var färre som kom tebaks, å di som kom va mäst förstörda för hela senn tid. Freden i

⁴ en regnskur på trädan.

⁵ jordlotter.

Uddby va fäll jenn åv di som kom tebaks, men an va båsman å va på flötta. An kunna tal-om ur di for fram me fölk, de va både synd å skam åt-e. Knappt ätt di feck ett gusslån te eta, å de som di feck va alvrutte.

Å sjenn när di sku över sjönn te Finland måtta di ligga joppackade i lastrumma så ätt halvparten va döda inna di kom fram. Sjenn förde di lika tebaks i stora lårar, å där låg di varvtals me kalk milla värt värv.

De kom tocka där lårar te Tälje me, å fölke geck dit från flera kjörksocknar för te ta reda på lika ätte sina anöriga, ifall di adde några som va utskrivna, men största deln så va di så förvandla ätt ingen kunna känn igen döm eller si ocka de adde vure.

Di grevde e stor grav sjenn åvaför Täljebacken, å där satt di ner döm som di befanns.

Mina föräldrar sa för me var grava låg, å ja minns-e så väl ätt ja kan pek ut fläcken än i dag.

Far min va me å såg på, tala an om, å de va en tocken ståt me trummer å spel å skjutande så de va alldeles märkvärdit, å dragonra va ute å red i full mundering. Men saknan va lika stor ändå, å di söm va börta så va di.

Ingen var e då som visste om Anders Pärsa va levande eller döder, om an låg begraven i Täljebacken eller på sjöbödden, för krige va slut å tri år va gådda, så ingen vänta te få ör-åv en mer utom kannse mor Zakrissa.

Från Jennby vart e jenn utskreven på samma gång som Anders Pärsa, an jette Jan Petter Lövgren å an va nygifter när an for iveg, men gumma anses feck allri ör åv en sjenn an kom ut.

Ho va alldeles utom-se te börja me, för ho trodde ätt o allri sku få si-n mer, men så e natt feck o en tocken märkvärdiger dröm; ho tyckte ätt o såg va Jan Petter var å ur an adde tevägs, å sjenn va o alldeles visser om ätt an sku komm igen me live.

Annars feck o nog anbud te gift om se i fall o va ögad, men de va inte lönt ätt någon kom te enna i tocka ärnden, för då visa o åv en mesamma. Men de tridje åre på julafton geck e så tell ätt o feck igen drömmen.

De va mycke snö te jul, å vintern börja bittige dedär åre. Dålit va e me årsväxten nästa överallt, å de va mycke löst fölk som drev ikring på vega fast e inte va längre lide.

I skyntn på julaftån kom-e en främmande kär in när änka i Jennby, som di kalla-na, å begerde lite te eta. (H)o adde sitt-en, när an vek åv från lannsvegen, besynnlitt va an klädder å sakta geck an, e stor lunnmössa^o add' en på uve.

^o luden mössa.

Men o va inte rädder åv se, uta ho lätt-en kom in. Så tog o fram utåv julkösten å satt för-n på soffan nere ve döra.

Men när an adde sluta eta så fråga an om o inte kjände igen en.

Då tog o taljljuse å lyste pån, men de va närpå ått o tappa både ljus å staka, när o feck si ått e va Jan Petter, kärn hennas, som stog där. Men så förvandla som an adde blitt på döm tri åra, de kunna ingen föreställ-se.

Den jula vart e gledje opp i tak när Jan Petters i Jennby, å sjenn an adde täje igen se lite så sku an förstås på julkalas lite varstans i sockna.

Va an då adde mycke te berätta från krige å när an va fånge. Jenn gång vart an skjuten i bene, men di kunna ta ut kula, å henna adde an messe hjem å visa fölke.

De va befälernas könster ått e geck dålit för svenska, påstog-an, för manskape adde vure alldeles vilda när e vatt fråga om te ge se.

Jett tag tänkte di ugg imot å slöss me ryssa på ege bevåg, men befåla va så inmariga å knevliga ått di nagla igen var ivigen kanon me bly, å sjenn var-e ingen annan råd än te ge se fångna åt ryssa var jenda man.

Anders Pärsa i Jalsboda å Jan Petter va kamrater ela tin, talt-en om, å di feck följas åt sjenn di vatt fångar me. Di vatt förda långt in i lande, å där feck di ligga i utus å lägålar som oskåliga djur.

Där fanns e kjettar me rovblad åt döm te eta, någen annan köst bestogs de inte. Men di feck arbete å förtjena lite te köp-se mat för, så di slapp svålt ihjål på de vise.

Anders Pärsa va inte den sämsta när e vart fråga om te arbete, å rädder om penga va an, så de va sälla an köfte någe breve, uta an åt mest de an feck.

Penga tänkt an spar ijop te jemresa, men an stoppa inte så länge ått en feck någen nytta åv döm, för an dödde åv svålt å elände straxt inna döm andra slapp lösa.

Jan Petter å Anders Pärsa va leskamrater å allt-i-jett för jämnan, å an va utme Anders Pärsa när an låg sjuker å skjött en ånda te sista stunda. Så feck Jan Petter ta and om de som an adde, å den sista ålsninga sku an ta messe åt döm jemman ve Jalsboda, ifall ått an kom tebaks me live.

NOT.

I dessa texter betecknar ä både rent ä och ett mellanljud mellan a och ä, ö likaså både rent ö, kort eller långt, och ett mellanljud mellan o och ö.

Granskade av förste arkivarien vid Landsmålsarkivet i Uppsala fil. d:r Manne Eriksson mot grammofontext av Gustaf Vennberg.